

मराठी साहित्यातील निवडक कवींच्या कवितेतील 'आई' आणि कृत्रिम बुद्धिमत्तेतील 'आई' : एक अभ्यास

¹प्रा. डॉ. ममता इंगोले

¹प्रमुख, संशोधन केंद्र तथा पदवी व पदव्युत्तर मराठी विभाग,

²डॉ. एच. एन. सिन्हा डॉ. हरिदास आखरे

²कला व वाणिज्य महाविद्यालय, पातूर,
जि. अकोला,

³श्रीमती कोकिळाबाई गावंडे*

³महिला महाविद्यालय दर्यापूर, जिल्हा अमरावती

शोध सार

'आई' ही मानवी संस्कृतीतील सर्वात आद्य, सर्वात भावनिक आणि मूल्यप्रधान संकल्पना आहे. मराठी साहित्यातील कवितेत आई ही केवळ जन्मदात्री नसून ती त्याग, करुणा, ममत्व, संस्कार, श्रम आणि जीवनसंघर्षाची साक्ष देणारी जिवंत प्रतिमा आहे. संतकाव्यापासून ते आधुनिक आणि उत्तरआधुनिक कवितेपर्यंत आईच्या विविध रूपांचा आविष्कार आढळतो. यशवंत, फ. मु. शिंदे, बहिणाबाई चौधरी यांसारख्या कवींनी आईच्या वेदना, श्रम, त्याग आणि मूक दुःखाला शब्दरूप दिले आहे.

दुसरीकडे, एकविसाव्या शतकातील तंत्रज्ञानक्रांतीतून उदयास आलेली कृत्रिम बुद्धिमत्ता (Artificial Intelligence) ही मानवाच्या गरजा ओळखणारी, मार्गदर्शन करणारी, निर्णय प्रक्रियेत मदत करणारी आणि काही अंशी 'काळजी घेणारी' व्यवस्था म्हणून पुढे येत आहे. त्यामुळे साहित्यिक 'आई' आणि तांत्रिक 'आई' या दोन भिन्न संकल्पनांचा तुलनात्मक अभ्यास करणे काळसुसंगत ठरते. प्रस्तुत संशोधन लेखात मराठी कवितेतील 'आई' आणि कृत्रिम बुद्धिमत्तेतील 'आई' यांचा तुलनात्मक, समीक्षात्मक व साहित्यिक दृष्टिकोनातून अभ्यास करण्यात आला आहे.

बीज शब्द: आई, मराठी कविता, मातृत्व, मानवी संवेदना, कृत्रिम बुद्धिमत्ता, तंत्रज्ञान.

Received: 02/12/2025

Accepted: 17/01/2026

Published: 31/01/2026

*Corresponding Author:

श्रीमती कोकिळाबाई गावंडे

Email: mamtaingole2812@gmail.com

1) प्रस्तावना :

आई हे मानवी जीवनातील पहिले नाते, पहिला आधार आणि पहिला संस्कारकेंद्र आहे. मराठी साहित्याने या नात्याला अत्यंत भावनिक आणि तात्त्विक पातळीवर अभिव्यक्त केले आहे. बदलत्या सामाजिक वास्तवात माणूस यंत्रांवर अधिक अवलंबून होत असताना कृत्रिम बुद्धिमत्ता माणसाच्या गरजांची पूर्तता करणारी 'सहचारी व्यवस्था' बनत आहे. या पार्श्वभूमीवर आई या संकल्पनेचा जैविक,

भावनिक आणि तांत्रिक अशा तिन्ही स्तरांवर विचार करणे आवश्यक ठरते.

२. मराठी कवितेतील 'आई' : संकल्पना आणि आशय

मराठी कवितेत आई ही दुःख सहन करणारी, मूक त्याग करणारी आणि जीवनाला आकार देणारी शक्ती आहे.

२.१ संतकाव्यातील आई

संत तुकाराम, संत एकनाथ, संत नामदेव यांच्या अभागांत आई ही वात्सल्य, भक्ती आणि करुणेची प्रतीकात्मक प्रतिमा आहे. ईश्वराची माया आईच्या ममतेतून अनुभवली जाते. संतकाव्यात आई ही अध्यात्मिक मूल्यांची वाहक ठरते.

२.२ लोककविता व ग्रामीण कवितेतील आई :

बहिणाबाई चौधरी

बहिणाबाई चौधरी यांच्या कवितेत आई ही श्रमशील, कष्टकरी आणि संसाराचा भार वाहणारी स्त्री आहे.

“माझी माय कष्टाची,

रानावनात राब राब राबली...”

या ओळींमधून आईचे मातृत्व हे श्रम, सहनशीलता आणि त्यागाशी जोडलेले असल्याचे स्पष्ट होते. येथे आई ही केवळ भावनिक नाही, तर श्रमसंस्कृतीची प्रतीक बनते.

२.३ यशवंत यांच्या कवितेतील ‘आई’

यशवंत यांच्या कवितेत आई ही उपेक्षित, विस्मरणात गेलेली पण तरीही मूकपणे प्रेम करणारी प्रतिमा आहे.

“माझ्या यशाच्या माळेवर

आईच्या डोळ्यांचे पाणी ओघळलेले असते...”

या ओळीत आईच्या आयुष्यभराच्या त्यागाची वेदना प्रकट होते. यशवंतांची आई ही मुलाच्या प्रगतीत स्वतः हरवून जाणारी आहे.

२.४ फ. मु. शिंदेची ‘आई’

फ. मु. शिंदे यांच्या कवितेत आई ही संघर्षशील, पण न बोलणारी, न मागणारी व्यक्ती आहे.

“आईच्या हातांवरच्या रेषा

माझ्या भविष्याची नकाशा होत्या...”

या ओळींमध्ये आईचे आयुष्यच मुलाच्या भवितव्याचा पाया असल्याचे सूचित होते. येथे आईचा त्याग नियतीसारखा स्वीकारलेला दिसतो.

२.५ इतर प्रसिद्ध कवितांतील आई

आधुनिक कवितेत आई कधी एकाकी, कधी वृद्धाश्रमात पोहोचलेली, तर कधी स्मृतीत उरलेली प्रतिमा बनते. या कवितांमधून बदलती कौटुंबिक रचना आणि मूल्यसंघर्ष दिसून येतो.

३. कृत्रिम बुद्धिमत्तेतील ‘आई’ : संकल्पनात्मक मांडणी

कृत्रिम बुद्धिमत्ता ही मानवी बुद्धीचे अनुकरण करणारी प्रणाली आहे.

३.१ ‘काळजी घेणारी’ प्रणाली म्हणून AI

आरोग्य, शिक्षण, सुरक्षा, मोबाइल ॲप्स, डिजिटल सहाय्यक यांमधून AI सतत वापरकर्त्यांच्या गरजा ओळखते. या अर्थाने ती ‘काळजी घेणारी आई’सदृश भूमिका बजावते.

३.२ मार्गदर्शक व प्रशिक्षक म्हणून AI

आई जशी मुलाला योग्य-अयोग्य शिकवते, तसे AI योग्य पर्याय, सूचना व निर्णय सुचवते. मात्र येथे भावनिक संवेदना नसून अल्गोरिदम आधारित प्रक्रिया असते.

४. कवितेतील आई आणि कृत्रिम बुद्धिमत्तेतील आई:

तुलनात्मक अभ्यास

संवेदनांचा अभाव

५. बदलत्या काळातील ‘आई’ संकल्पनेचे साहित्यिक महत्त्व

कवितेतील आई माणसाला माणूस राहण्याची जाणीव करून देते, तर कृत्रिम बुद्धिमत्ता माणसाला अधिक कार्यक्षम बनवते. या दोहोंमधील ताणतणाव आणि समन्वय समजून घेणे आधुनिक साहित्यचर्चेसाठी आवश्यक आहे.

निष्कर्ष

१. मराठी कवितेतील 'आई' ही मानवी भावविश्वाची, संस्कारांची आणि मूल्यांची जिवंत प्रतिमा आहे.

२. कृत्रिम बुद्धिमत्तेतील 'आई' ही मानवी बुद्धीची निर्मिती असून ती सुविधा आणि कार्यक्षमतेपुरती मर्यादित आहे.

३. या दोन्ही संकल्पनांचा तुलनात्मक अभ्यास मानवी जीवनातील भावनिक आणि तांत्रिक गरजांमधील अंतर स्पष्ट करतो.

४. आधुनिक साहित्यअभ्यासात तंत्रज्ञानाचा संदर्भ समाविष्ट करणे अपरिहार्य ठरते.

संदर्भसूची

१. देशमुख, वा. रा. 'मराठी काव्यपरंपरा', पुणे: श्रीविद्या प्रकाशन प्रथम प्रकाशन: १९८५

२. चौधरी, बहिणाबाई, 'बहिणाबाईंच्या कविता'मुंबई : पॉप्युलर प्रकाशन प्रकाशन वर्ष : १९७८

३. 'यशवंत निवडक कविता' औरंगाबाद: साकेत प्रकाशन, प्रकाशन वर्ष: १९९२

४. शिंदे, फ. मु. 'निवडक कविता', पुणे : प्रतिमा प्रकाशन प्रकाशन वर्ष : १९८९

५. कुलकर्णी, म. ग., 'आधुनिक मराठी कविता' पुणे : कॉन्टिनेंटल प्रकाशन प्रकाशन वर्ष : १९९६

६. Russell, S. & Norvig, P. Artificial Intelligence: A Modern Approach New Delhi: Pearson Education

First Edition: 1995

(Commonly cited edition: 3rd Edition, 2010)

७. संपादक : विविध तंत्रज्ञान व समाज – निवडक लेखसंग्रह पुणे : लोकवाङ्मय गृह प्रकाशन वर्ष २०१५